

SET ERRORS QUE S'HAN ESCRIT O DIT (O DIBUIXAT) SOBRE POMPEU FABRA EN L'ANY POMPEU FABRA

DAVID PALOMA

1. DEL QUE ES DIFON I DEL QUE QUEDA

Un gramàtic qualsevol no és el millor candidat per dir frases cèlebres: però Pompeu Fabra no era un gramàtic qualsevol. Per això va dir algunes frases molt significatives quan ja era una mica gran (quan ja era, de fet, un símbol per a la gent de les terres de parla catalana) i una colla de fabrians les ha difós al llarg dels anys; també al llarg de l'Any Fabra.

En diré tres: 1) «Si jo fallava, fallaria la llengua. I m'era evident que si la llengua fallava, fallava tot», dita a propòsit de la possibilitat d'entrar a formar part de la Real Academia Española el 1926; 2) «No tenim un estret nacionalisme. Vivim de cara al món i si volem la plena sobirania per al nostre poble és per a millorar la qualitat dels nostres conciutadans», dita el 30 de novembre de 1930 en el discurs inaugural de Palestra; i 3), en el mateix context, «Només tindrem el que nosaltres sapiguem guanyar». Sé que aquestes no són frases que esperem sentir de boca d'un gramàtic. I tanmateix les va dir Pompeu Fabra en l'anomenada «batalla per la implantació» (Ginebra & Mallafre, 2018), és a dir, quan va passar de ser un gramàtic genial a ser un gramàtic genial i compromès.

Però Fabra va dir una altra frase encara més famosa, i això ja va ser en la «batalla per la consagració». Era el 1947 i a Prada (Conflent) va tenir lloc la Setmana d'Estudis Catalans entre el 7 i el 13 d'abril. Fabra va dir als assistents, gairebé com qui no vol la cosa, que «cal no abandonar mai ni la tasca ni l'esperança». Ho va dir una sola vegada,

diuen. I aleshores es van fer una foto de grup. La famosa foto en què, al costat d'un bon nombre d'estudiants, es veuen Pau Casals, Joan Alavedra, Carles Pi i Sunyer, Heribert Barrera... i, al mig, Pompeu Fabra. Al cap de vint mesos, Fabra es va morir.

Entre els assistents indirectes a la Setmana d'Estudis Catalans hi havia Antoni Rovira i Virgili (ell no va sortir en la foto esmentada, però sí els seus fills Teresa i Antoni: l'un o l'altre o tots dos deurien explicar l'anècdota de la frase). El fet és que, ja en el parlament fúnebre, davant del nínxol on van enterrar Fabra el 28 de desembre de 1948, Rovira i Virgili es va referir a la frase fabriana de no abandonar ni la tasca ni l'esperança. Ell mateix va anar difonent aquesta frase en alguns escrits posteriors (no gaires perquè Rovira es va morir el 1949, menys d'un any després), i van ser els biògrafs de Fabra i els seus seguidors en conjunt els qui la van escampar, com per exemple Domènec Guansé el 1934. Rafael Tasis la va repetir el 1962 a *Morts a l'exili, vivents en la història*, i s'hi van afegir de seguida Josep Miracle (1968), Artur Bladé Desumvila (1969) i uns quants autors més, incloent-hi el mateix Guansé (1964). La frase va fer fortuna, gràcies sobretot als que la van difondre, el primer dels quals va ser Antoni Rovira i Virgili.

Tots xerrem del que sabem i fins i tot del que ens sembla que sabem (tot va al mateix sac), i l'Any Fabra no n'ha estat excepció. Uns i altres han dit frases com les del principi, a vegades no ben bé literals, i informacions molt sovint contrastades i, per tant, encertades i més que fiables, i algunes

altres vegades, potser poques, no gaire o no gens contrastades.

En aquest article destacaré set errors que s'han escrit o dit (o dibuixat) sobre Pompeu Fabra en l'Any Pompeu Fabra, no per denunciar els causants de les badades —jo aniria el primer perquè no soc pas immune als errors—, sinó per contribuir, si pot ser, a difondre la relació concreta, la dada exacta, l'episodi precís. Un objectiu ben digne en pro d'un gramàtic que va ser més que un gramàtic: el «seny ordenador de la llengua catalana» o, segons llegim en alguns monòlits, el «geni ordenador de la llengua catalana».

2. NO VAN BATEJAR POMPEU FABRA A L'ESGLÉSIA DELS JOSEPETS

Mila Segarra és autora de la primera biografia de butxaca de Pompeu Fabra, publicada el 2002. És una obra excel·lent, altament recomanable, per bé que, tot just començar el capítol 2, l'estudiosa escriu que van batejar Fabra «a la parròquia de Santa Maria de Gràcia (coneguda popularment amb el nom de Josepets)» (Segarra 2002: 9). D'una manera molt semblant, Segarra ho va dir durant el Fabra Fòrum que va tenir lloc al Centre Excursionista de Catalunya el 13 de novembre del 2018. És clar que Segarra va llegir Miracle, el gran biògraf del Mestre, que escriu que Pompeu Fabra va ser batejat «a la parròquia de Santa Maria de Gràcia l'església aleshores i ara coneguda pels “Josepets” » (Miracle 1968: 65).

Convé aclarir un aspecte clau sobre aquesta dada. Al començament del segle XIX hi havia a Gràcia dos convents religiosos que tenien la funció, entre d'altres, de curar les ànimes: el convent dels Carmelites Descalços de Sant Josep (és a dir, els Josepets) i el convent dels Franciscans Observants de Jesús (popularment, Jesús). Els Josepets no era ni és el nom popular de Santa Maria de Gràcia... de Jesús. Són dos noms diferents, Josepets i *Jesús*, perquè al capdavant es refereixen a dos llocs diferents.

Després que Gràcia reclamés durant força anys tenir parròquia pròpia, això es va aconseguir el 1835 gràcies a l'edicta del 25 de setembre d'aquell any, promulgat conjuntament per l'autoritat eclesiàstica i la civil de la ciutat de Barcelona. Tal com explica el prevere Xavier Bastida (2010: 12-13), la primera parròquia va ser Jesús, no Sant Josep (no els Josepets), per bé que les funcions parroquials es van acabar repartint entre Jesús i Sant Josep i per bé, també, que la corporació municipal preferís l'església de Sant Josep per assistir a les solemnitats.

En tot cas, la fe de baptisme de Pompeu Fabra, que es conserva a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, indica clarament que el 24 de febrer de 1868 es va batejar Pompeu Fabra «*en esta parroquia de Santa Maria de Gracia*», és a dir, a Santa Maria de Jesús de Gràcia, al carrer de Gràcia. La parròquia quedava més lluny de la casa natal de Pompeu Fabra (al carrer Mare de Déu de la Salut) que no pas l'església de Sant Josep. Potser aquesta distància ha contribuït a difondre des de fa anys una informació equivocada.

3. EREN NEBOTS DE FABRA, NO COSINS

Es coneixen quatre auques dedicades a Pompeu Fabra i una auca dedicada al centenari de les *Normes ortogràfiques* en què, en una vinyeta, s'esmenta Fabra (Manent & Paloma, 2018: 212-213). L'auca més recent la va impulsar Acció Cultural del País Valencià durant l'Any Fabra. Té 12 quartetes escrites per Antoni Espí, amb la col·laboració de Tomàs Llopis, i 12 vinyetes il·lustrades per Francesco Devicenti. Doncs bé, a la segona quarteta hi diu el següent: «*“Queridos primos” va escriure / i d'ell mateix es va riure. / Els escrivia en castellà / però els parlava en català*».

L'anècdota de la carta de Fabra és certa pel que fa al canvi de llengua. L'estiu de 1883, un Fabra adolescent va començar a escriure en castellà una carta que anava adreçada a dues persones: Josep Galí i Fabra i Francesc Galí i Fabra. De cop, es va

aturar i va estripar el paper. Com podia ser que els escrivís en castellà si a casa els parlava en català? I Fabra va tornar a començar, ara en català. El més rellevant és que els destinataris, que aleshores eren uns nens de 6 i 3 anys, eren els nebots (els «sobrinos»), no els cosins (no els «primos»), de Fabra. Josep i Francesc eren dos dels fills de la parella Bartomeu Galí i Anna Fabra, germana de Pompeu Fabra. El matrimoni i els nens estaven passant l'estiu a Camprodon i el pare de Pompeu Fabra els va voler escriure, des de Barcelona, quatre paraules. Aleshores li va demanar al seu fill que ell també els digués alguna cosa. El fet és que Pompeu Fabra, de gran, va explicar l'anècdota dels nebots en més d'una ocasió.

Diré de passada que a la vinyeta 8 es veu Pompeu Fabra al seu despatx de les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans. El dibuixant ha volgut reproduir una foto força coneguda d'un Fabra dels anys trenta, feta per Josep Brangulí i Soler. Només en el dibuix, no en la foto, Fabra va amb ulleres. Tanmateix, de les 250 fotos que es coneixen de Fabra, l'insigne gramàtic no es veu mai amb ulleres.

4. UNA OBLIGACIÓ... I UNA VOCACIÓ

El maig del 2018, Òmnium Cultural del Tarragonès va organitzar el cicle de conferències «A l'entorn de Pompeu Fabra». La primera conferència va anar a càrrec de Josep Vallverdú, membre numerari de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. La conferència es va titular *El miracle de Pompeu Fabra* i va tenir lloc el 10 de maig als Serveis Territorials de Cultura a Tarragona.

Vallverdú va repassar la vida i l'obra de Pompeu Fabra, amb una extensa introducció sobre el context social i polític anterior al Mestre. En referir-se als estudis que va emprendre l'insigne filòleg, Vallverdú va afirmar que «Fabra tenia dues vocacions»: l'enginyeria i la filologia.

Gairebé tots els biògrafs de Fabra han apuntat que el Mestre no va tenir dues vocacions, sinó que es va moure entre l'obligació i la devoció. L'obligació van ser els estudis d'enginyeria, que Fabra va emprendre primer a la facultat de Ciències (setembre de 1883) i, tres anys més tard, a l'Escola d'Enginyers, que en aquella època es trobava a l'edifici històric de la Universitat de Barcelona. Va entrar a la universitat «per inèrcia», escriu Josep Miracle, i va seguir-hi els ensenyaments «també per inèrcia». Per no defraudar la seva mare, Fabra va arribar a dir que hauria estudiat per capellà.

En canvi, la devoció de Fabra, prèvia al seu pas per la universitat, que es va manifestar també durant els anys de carrera i, sobretot, durant tots els anys que van venir després de la universitat, va ser la filologia. Era una devoció vocacional. Fabra va fer la carrera oficiosa de filòleg a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, en paral·lel a les seves obligacions primer com a estudiant (de ciències) i després com a professor (de ciències) en acadèmies particulars.

A partir de 1912, Fabra es va poder abocar del tot a la seva autèntica i única «vocació». Ho explica molt bé Domènec Guansé el 1964 en la biografia de Pompeu Fabra, el segon capítol de la qual titula «La vocació». No és el mateix l'interès i el gust reals que Fabra va sentir per les matemàtiques, la qual cosa sembla indubtable, que la descoberta de la seva vocació, que neix, en paraules de Guansé, «en el precís moment de descobrir aquesta llei: que només en el propi idioma podem expressar amb tota fidelitat els nostres sentiments» (1964: 13).

5. FABRA VA TRIOMFAR A BARCELONA EL 1906

L'exposició titulada «Pompeu Fabra, una llengua completa» es va inaugurar el 17 de maig del 2018 a l'Arts Santa Mònica de Barcelona. Organitzada per la direcció general de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya, ha passat per 61 localitats i 80 espais diferents. S'han fet setze jocs de

l'exposició, vuit dels quals són en panells cúbics i els altres vuit en pantalles enrotllables. Apunto els títols dels vuit panells: «Pompeu Fabra. Una llengua completa», «El Mestre», «El gramàtic compromès amb el país», «La reforma fabriana», «100 anys», «Una llengua per a tots els territoris» i «Una llengua de futur». Hi ha un plafó sense títol que, dedicat a les obres principals, completa el dels 100 anys. El guió i la redacció dels textos són de Josep Penya, amb l'assessorament de Jordi Ginebra.

Doncs bé, el segon plafó, «El Mestre», el presideix una fotografia molt coneguda de Pompeu Fabra, d'un Pompeu Fabra més aviat jove en comparació amb les imatges més difoses del Mestre. Porta una camisa blanca, de coll alt i emmidonat, amb corbata de llacet, armilla, americana i barret. Fabra mira a la càmera i esbossa un tímid somriure. La imatge l'acompanya el text següent: «Retrat de Pompeu Fabra. 1910-1920. @ AFB · AUTOR DESCONEGUT».

Efectivament, és un retrat de Pompeu Fabra i, malgrat el que diu el peu de foto, se sap l'any exacte en què se li va fer: 1906. Fabra havia demanat permís per viatjar a Barcelona des de Bilbao, on vivia, i així poder assistir al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (13-18 d'octubre de 1906). Per demostrar que la foto és de 1906, i no del període 1910-1920, apporto dues proves:

1) Existeix una foto de la plana major del Congrés (Manent & Paloma 2018: 41), feta probablement el primer dia de la celebració del Congrés: 13 d'octubre de 1906. Al centre de la imatge i envoltat d'organitzadors i congressistes, dret, Pompeu Fabra va vestit de la mateixa manera però sense barret, que el deu portar a la mà. És ben possible que el dia mateix de la foto de grup li fessin una foto individual, perquè Fabra està assegut (a la foto individual) al mateix tipus de cadira on seuen les autoritats de la foto de grup.

2) El 4 de gener de 1907, *L'Esquella de la Torratxa* va publicar uns retrats, fets a ploma, dels congressistes que van assistir al Primer Congrés. No se sap qui va fer aquests dibuixos, però l'autor de

la imatge de Fabra es va inspirar en la fotografia que va fer Adolf Mas i Ginestà (un dels principals fotògrafs del modernisme català).

Per tant, l'autor de la fotografia és conegut i l'any que es va fer (1906), també. Fabra tenia 38 anys. Un altre tema són els arxius on es guarden les fotos. A vegades, com és el cas, hi ha diferents arxius que consideren que la imatge és seva (per exemple, de l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona [AFB] i alhora de l'Arxiu Mas - Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic); també a vegades hi ha datacions incorrectes, com la d'aquesta fotografia de Fabra, que provenen dels mateixos arxius.

6. LA CALAIXERA NO ERA A LA CASA DE CONVALESCÈNCIA

El 17 febrer del 2018, el lingüista Albert Pla Nualart va descriure al diari *Ara* la topada de Pompeu Fabra amb Antoni M. Alcover. «Ara fa un segle l'IEC publicava la gramàtica de Fabra que ha regit la normativa durant 99 anys, però aquell 1918 la Casa de Convalescència que n'era i n'és la seu vivia una escena força més ingrata: el descens de la famosa calaixera de mossèn Alcover per les escales de la institució enmig dels renecs del fogós canonge i les esporuguides mirades dels acadèmics. Era el final abrupte d'una progressiva desavinença amb Fabra». Pla Nualart és brillant en el que explica, en aquest i en tants articles, però comet en la citació esmentada un error de localització: s'imagina la calaixera de mossèn Alcover, el 1918, a la Casa de Convalescència.

Tal com expliquen Albert Balcells i Enric Pujol (2002), la primera seu de l'Institut d'Estudis Catalans va ser, el 1907, al Palau de la Diputació de Barcelona (l'actual Palau de la Generalitat), concretament unes sales del tercer pis. A partir de 1908, la seu va ser al segon pis del Palau de la Diputació. Quan el 1911 es va crear la Secció Filològica, amb Antoni M. Alcover com a president i Pompeu Fabra com a tresorer, la seu era al mateix palau de la Diputació, amb entrada pel

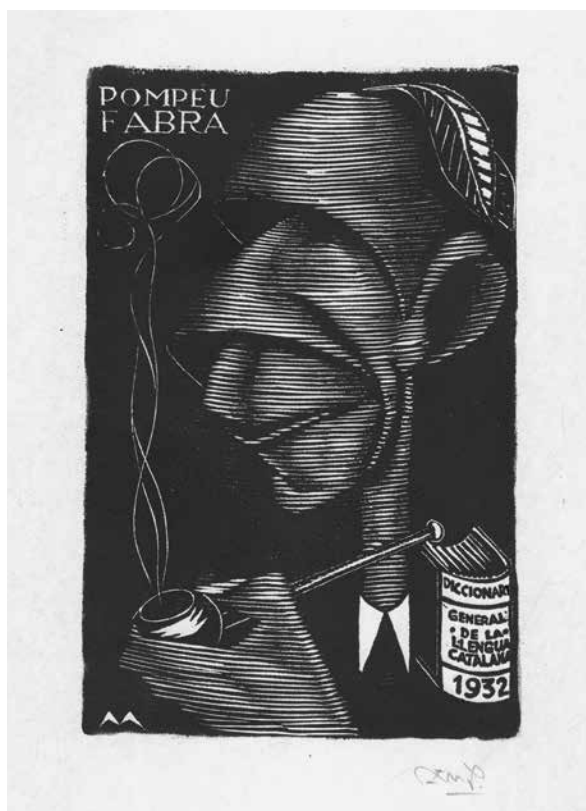
carrer del Bisbe. Ho il·lustren el dibuix i el plànol que, molts anys més tard (1968), Antoni Brescós va fer de les dependències de l'Institut d'Estudis Catalans el 1919: d'una banda, el despatx del fons era el de Pompeu Fabra (hi surt dibuixat Fabra!) i, d'altra banda, les sales donaven al carrer del Bisbe. Per tant, quan a les tres de la tarda del 13 de maig de 1918 Antoni M. Alcover es va presentar amb tres camàlics a l'Institut d'Estudis Catalans i es va emportar la calaixera cap a Mallorca, aquesta no va baixar per les escales de la Casa de Convalescència... sinó per les del Palau de la Generalitat.

Diré de passada que no hi va haver, com imagina Pla Nualart, «esporuguides mirades dels acadèmics», bàsicament perquè en aquella hora no hi havia ningú a les Oficines Lexicogràfiques. En tot cas, només hi va haver una mirada esporuguida, la de l'empleat, el «Sr. Torres», que és qui va obrir la porta de les Oficines seguint l'ordre del president de la Secció Filològica.

L'acte de donació de la Casa de Convalescència a l'Institut d'Estudis Catalans va tenir lloc el 30 de març de 1931.

7. PRESIDENT DE LA SECCIÓ FILOLÒGICA A PARTIR DE 1918

Després dels articles que van sortir publicats a *El Temps* (febrer 2018), *InfoMigjorn* (març), *Llengua Nacional* (juny), *L'Estel* (juliol) i *Vèrtex* (setembre), l'octubre del 2018 la revista *Sàpiens* va publicar el text *Pompeu Fabra, l'home del tramvia*, signat per Genís Cinca amb l'assessorament de Lluís Duran. En aquest article es diu tres vegades que Pompeu Fabra va dirigir la Secció Filològica a partir de 1917: 1) «... i el 1917 [Pompeu Fabra] va substituir Antoni M. Alcover al capdavant de la Secció Filològica de l'IEC»; 2) «... Fabra va presidir la nova Secció des del 1917 fins al 1948», i 3), en un peu de foto, «Fabra va acceptar l'encàrrec que li va fer el president de la Mancomunitat, Prat de la Riba, de presidir la Secció Filològica de l'IEC a partir del 1917».

Pompeu Fabra. ACAN, fons Isidre Miserachs

És ben cert que aquesta referència, la de 1917, va constar en el directori de membres de l'Institut d'Estudis Catalans durant alguns anys, i també en la informació virtual de l'Espai Fabra: concretament en tots dos llocs hi va constar així fins al 30 d'agost del 2018.

Tanmateix, la cronologia general de la vida i l'obra de Pompeu Fabra, publicada per Albert Jané i Jordi Mir en el volum 9 de les obres completes (maig del 2013), i, sobretot, l'acta que reflecteix quan van votar Pompeu Fabra com a president de la Secció Filològica (acta que va formar part del contingut de l'exposició que l'IEC va inaugurar el juliol del 2018), demostren que Pompeu Fabra va ser president de la Secció Filològica des de l'1 d'agost de 1918 fins al 1948, any de la seva mort. Fabra també va ser president de l'IEC, rotativament, des de 1918 fins al 1939.

Completaré de passada una informació que també destaca el text: «Fabra era un noi de barri, del de la Salut, de l'antiga vila de Gràcia, de l'època en què es *baixava* a Barcelona i tothom anava en tramvia». Efectivament, la primera línia de tramvia va ser inaugurada el 1872, quan Fabra tenia quatre anys: un vehicle de dos pisos remolcat per cavalls anava des del pla de la Boqueria fins als Josepets. Fabra recordava, també, «les Centrals», és a dir, La Central Barcelonesa, nom d'un servei d'òmnibus que sortia cada set minuts de la Boqueria en direcció a Gràcia. Eren «uns cotxes més grans que les tartanes i més petits que les diligències», explica Josep Miracle (1968: 85).

8. LA TASCA I L'ESPERANÇA

Al final del monòleg *Pompeu Fabra, jugada mestra!*, que Òscar Intente ha interpretat trenta-una vegades al llarg de l'Any Fabra, sempre amb excel·lència, el públic aplaudeix. Tot seguit, l'actor torna a sortir a l'escenari per agafar la raqueta i recollir la pilota. El públic torna a fer silenci i, si més no en el vídeo que el Consorci per a la Normalització Lingüística va penjar el 21 de setembre del 2018 (el primer vídeo que mostra el cercador si hom escriu el títol *Pompeu Fabra, jugada mestra!*), l'actor interpel·la el públic amb una frase final: «Com deia el Mestre, “cal no oblidar mai ni la tasca ni l'esperança”».

Ni l'oblidarem ni l'abandonarem. Aquest 2019 hi ha un centenar de persones que, ja fa uns quants mesos, tenen penjat un calendari de paret Pompeu Fabra 2019, obra de Ruta Pompeu Fabra, per commemorar el centenari de les «Converses filològiques». Al capdavant, és una altra ocasió per recordar que Pompeu Fabra va ser més que un gramàtic: va ser el «seny ordenador de la llengua catalana», referència que algú va començar a atribuir a Pompeu Fabra (qui?, quan?), després que Eugeni d'Ors es referís a Enric Prat de la Riba, el 1907, com a «seny ordenador de Catalunya».

BIBLIOGRAFIA

- Balcells, Albert; Pujol, Enric (2002): *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. Volum I. 1907-1942*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Bastida Canal, Xavier (2010): «Santa Maria, la primera parròquia erigida a Gràcia», dins *Santa Maria 'de Jesús' de Gràcia*. Autors diversos. Barcelona: Parangona Realització Editorial.
- Bladé Desumvila, Artur (1969): *Pompeu Fabra. Biografia essencial*. Barcelona: Pòrtic.
- Ginebra, Jordi; Mallafré, Marina (2018): *La victòria de Pompeu Fabra. Antoni Rovira i Virgili*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili.
- Guansé, Domènec (1934): *Pompeu Fabra*. Barcelona: Llibreria Catalonia.
- Guansé, Domènec (1964): *Pompeu Fabra*. Barcelona: Editorial Alcides.
- Manent, Jordi; Paloma, David (2018): *Pompeu Fabra. Vida i obra en imatges*. Barcelona: Editorial Base.
- Miracle, Josep (1968): *Pompeu Fabra*. Barcelona: Aymà.
- Segarra, Mila (2002): *Pompeu Fabra*. Barcelona: Editorial Empúries.

DAVID PALOMA I SANLLEHÍ (Terrassa, 1969) és professor de llengua catalana a la facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha escrit, juntament amb altres autors, diverses obres relacionades amb les ciències del llenguatge, sobretot d'ortoèpia i de lexicografia. En són exemples el *Diccionari de pronunciació en català* (2000), *No et confonguis! Diccionari de mots que es confonen* (2005) i, en línia, el *Diccionari de dubtes del català oral* (2017).

